

*Nierówne szanse wobec równego prawa. Zmagania o prawa służebne mieszkańców Galicji na przykładzie wsi Bratkówka i Odrzykoń w XIX wieku**

Abstract

Unequal Opportunities Facing Equal Law The Struggle for the Common Rights of the Inhabitants of Galicia Based on the Examples of the Villages of Bratkówka and Odrzykoń in the 19th Century

The basic issue of the article concerns the peasants' problems with respect to common rights of forest and pasturage (which in Austria was called *Servituten*). The issue has never been adequately researched, but rather has only been described in a general or fragmentary way. The examples of the villages of Odrzykoń and Bratkówka (which belonged to one estate at the time), illustrate the peasants' struggles over issues such as rights to wood, forest litter, and grazing of their cattle on the noblemen's estates. In a chronological structure the article presents the most important events that influenced the functioning, evolution, and attempts of peasants to gain confirmation of these rights. It also contains information about the process of regulation their laws in the second half of the 19th century. Therefore, the main issue of the article regards the question of the inequality of the peasant's chances despite the law's theoretical equality.

Keywords: common rights of land and forest, 19th century Galicia, peasants, landowners, socio-economic conflicts, Odrzykoń, Bratkówka

Słowa kluczowe: służebności gruntowo-leśne, Galicja w XIX wieku, chłopci, właściciele ziemscy, konflikty społeczno-ekonomiczne, Odrzykoń, Bratkówka

Ziemie polskie doby XIX w. były teatrem wielu przemian i procesów historycznych. Zmiany zachodzące, szczególnie na płaszczyźnie społecznej i gospodarczej, symbo-

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego „Konflikty o serwituty w Galicji w drugiej połowie XIX wieku. Proces wykupu i regulacji służebności na terenie Galicji Środkowej” w ramach konkursu SONATINA 1 o nr 2017/24/C/HS3/00129 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

lizowały upadek starego porządku uosabiającego archaiczne i nieefektywne systemy, w których niekwestionowaną rolę hamulca procesów modernizacyjnych odgrywało poddaństwo i pańszczyźniana praca chłopów. Elementem wspólnym dla wszystkich ziem polskich pod zaborami były reformy agrarne, których realizacja spotkała się z wieloma konsekwencjami. Likwidacja systemu folwarczno-pańszczyźnianego w każdym z trzech zaborów przeprowadzana była niewątpliwie odmiennymi ścieżkami. Na terenie Galicji efekty zmian pokazały, że przeprowadzenie głównych reform było zabiegiem niewystarczającym. Pozostało wiele kwestii czekających na regulację. W kręgu nierozwiązanych spraw leżało sądownictwo patrymonialne, prawo do propinacji, fundusze indemnizacyjne, sprawowanie administracji dworskiej oraz jeden z najtrudniejszych problemów wywołujących masowe antagonizmy społeczne – służebności gruntowo-leśne wynikające z relacji zwierzchności i poddaństwa¹.

Problem realizacji i efekty głównych reform agrarnych w Galicji był niejednokrotnie podejmowane przez historyków². Niemniej jednak kwestia serwitutów lub, inaczej, służebności gruntowo-leśnych, zarówno w okresie gospodarki feudalnej, jak i w drugiej połowie XIX w., nie doczekała się wyczerpującego opracowania, a wybrane publikacje odnoszą się do problemu fragmentarycznie³. Nikłe opracowanie tematu w połączeniu z niezwykle bogatą dokumentacją archiwalną zasługuje na podjęcie szerokich i gruntownych badań, gdyż mogą rzucić zupełnie nowe światło na postrzeganie procesów modernizacyjnych w Galicji, ocenić wpływ masowych konfliktów o służebności na relacje społeczne oraz oszacować stopień pauperyzacji i poziom ekonomiczny życia chłopów i mieszczan pozbawionych dostępu do lasów i pastwisk dworskich⁴. Ponadto wykorzystanie i opracowywanie tak bogatej dokumentacji zobowiązuje historyków do wykorzystania, oprócz klasycznej systematyki badawczej, nowoczesnych metod i narzędzi. W badaniach nad konfliktami o prawa służebne niewątpliwie wiele zalet przynosi metoda kartograficzna wykorzystująca nowoczesne systemy informacji geograficznej GIS (*geographic information system*)⁵. Zaprezentowane w dalszej części artykułu odwzorowania mapy katastralnej Odrzykonia z połowy XIX w. dowodzą, że prawidłowo przeprowadzona digitalizacja, georeferencja i wektoryzacja połączona z analizą rękopiśmiennych źródeł archiwalnych pozwoliła zilustrować wiele istotnych kwestii, jak choćby zmiany własności parceli leśnych jako części procesu powstawania lasów ekwiwalentnych, znanych wspólnie jako lasy gminne.

¹ Ślusarek, *Uwłaszczenie chłopów*, 166–7.

² Ślusarek, *W przededniu autonomii*; Ślusarek, „Kwestia agrarna”; Ingot, *Historia chłopów. T. II*; Świętochowski, *Historia chłopów*; Grodziski, *Historia ustroju*; Grzybowski, *Galicja 1848–1914*; Bujak, *Rozwój gospodarczy*.

³ Wybrane publikacje odnoszą się jedynie do problemu służebności na terenie konkretnego obszaru. Zob. Kozaczka, „Gospodarka leśna”; Mazurek, „Walka chłopów”; Kawecki, *Lasy Żywiecczyzny*; Kargol, „Lasy i gospodarka”.

⁴ W zasobie CDIAUL znajduje się niezwykle bogaty zasób archiwalny odnoszący się do kwestii serwitutów gruntowo-leśnych w Galicji. Szczególnie cenna jest dokumentacja z fondu nr 146 C.K. Namiestnictwo Galicyjskie, a w nim inwentarz 64 zawierający akta poszczególnych miejscowości w Galicji, w których doszło do procesu wykupu lub regulacji praw służebnych. CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 1–12109; Ślusarek, *Gospodarka Galicji. T. III*, 12–37.

⁵ Niewątpliwie przydatnym i innowacyjnym narzędziem informacji geograficznej jest otwarte oprogramowanie QGIS w najnowszych odsłonach. Zob. Iwańczak, *QGIS 2.14.3*; Graser, *Learning QGIS*.

Służebności gruntowe (*servitutes prediorum*), znane i zdefiniowane w starożytności przez Rzymian, odgrywały w gospodarce feudalnej przedrozbiorowej Rzeczypospolitej ważną rolę⁶. Poprzez służebności gruntowe określane w prawie polskim jako *libertates* lub „wolności” rozumiano relację, w której uprawnionemu posiadaczowi nieruchomości władnącej przysługiwało prawo do korzystania z nieruchomości służebnej. Serwituty gwarantowały chłopom, mieszczanom i duchowieństwu dostęp do dworskich lasów, pastwisk, łąk i zbiorników wodnych oraz pozwalały na korzystanie z konkretnego prawa, m.in. wolnego wyrębu (pobieranie drewna opałowego i budowlanego), zbioru ściółki leśnej, paszy, czyli wypasu bydła na ugorach, ścierniskach, pastwiskach i w lasach, zbierania kwiatów i owoców leśnych (maliny, jeżyny, grzyby, żołądździe), spławu rzeczno-ego, połowu ryb, pławienia i pojenia bydła, przechodu dróg i traktów oraz wykopywania surowców z ziemi, np. gliny lub wapna. Najliczniejszą grupę służebności stanowiły te powstałe zgodnie z wolą właściciela ziemskiego, który wyrażał przyzwolenie, aby jego majątek został obciążony konkretnym serwitutem. Nadania nie stanowiły jednak osobnego aktu. Były częścią przywilejów, aktów lokacyjnych i erygowania parafii, testamentów, wszelkich umów lub donacji⁷.

Licznymi prawami służebnymi cieszyli się mieszkańcy Bratkówki i Odrzykonია⁸, tworzące w połowie XIX w. jedno dominium. W okresie reform agrarnych wsie należały początkowo do Cecylii z Fredrów Jabłonowskiej, a później do jej córki Zofii⁹. W imieniu tej ostatniej majątkiem zarządzał mąż Stanisław Biberstein Starowieyski [1815–1895] i to on reprezentował interesy żony w trakcie prac lokalnej komisji serwitutowej. Starowieyski należał do grona wpływowych osób w ówczesnej Galicji. Utrzymywał przyjacielskie stosunki z Agenorem Gołuchowskim, pracował w ministerstwie spraw wewnętrznych w Wiedniu, piastował stanowisko sekretarza gubernialnego we Lwowie, był członkiem Rady Państwa i posłem na Sejm Krajowy¹⁰.

Prawo do korzystania z lasów dworskich mieszkańcy gromad opierali na panującym zwyczaju oraz długoletnim nieprzerwanym użytkowaniu. Pierwsze pisemne wzmianki na ten temat znajdują się w opisaniach urbarialnych z 1789 r., w świetle których korzystniej kształtowały się serwituty mieszkańców Odrzykonია, tj. wszystkich chłopów odrabiających pańszczyznę. Pomimo zapisu wskazującego, że poddani nie mogli swobodnie wejść do lasu i pobierać surowców, właściciele majątku na podstawie wydawanych asygnat zezwalali na bezpłatne pobieranie opału w formie wolno leżących, suchych gałęzi. Wyraźnie natomiast wskazano, że wydawane z lasów drewno budowlane nie było obowiązkiem właściciela majątku, przez co nie stanowiło prawa służebnego. Na tle owych zapisów i późniejszych trudnych relacji chłopów z dworem doszło do

⁶ Hunter, *Introduction to Roman Law*, 59, 64–7; Warciński, *Służebności gruntowe*, 30–1; Szczaniecki, *O służebnościach ziemskich*, 4–5.

⁷ Dąbkowski, *Prawo prywatne. T. II*, 254–5; Burzyński, *Prawo polskie*, 440–3; Bandtkie-Stężyński, *Prawo prywatne*, 298.

⁸ Do 1867 roku miejscowości położone były na terenie cyrkułu jasielskiego, natomiast po wejściu w życie reformy administracyjnej weszły w skład powiatu krośnieńskiego. Obecnie stanowią część województwa podkarpackiego, powiatu krośnieńskiego i gminy Wojaszówka.

⁹ Ślusarek, *W przededniu autonomii*. 285, 369; Sarna, *Opis powiatu*, 370, 381; Zakrzewski, *Fredro i Fredrusie*, 23.

¹⁰ Hoff, Orman–Michta, *Starowieyski (Biberstein Starowieyski)* 352; Buszko, *Polacy w parlamencie*, 6, 123, 389, 436; Dębicki, *Portrety i sylwetki*, 242, 384.

wielu zatargów i konfliktów. Pod koniec drugiej dekady XIX w. ówczesny właściciel majątku Józef Jabłonowski popadł w spór z gromadą odrzykońską. Kością niezgody było narzucanie nowych ciężarów pańszczyźnianych oraz ograniczanie praw służebnych. Skargi mieszkańców doprowadziły do interwencji urzędników cyrkułu. W 1818 r. strony zawarły porozumienie, potwierdzone dekretem władz cyrkułu jasielskiego z 7 maja 1818 r., w świetle którego Jabłonowski zobowiązał się respektować prawa poddanych i wydawać bezpłatnie opał z lasu, w ramach tzw. wolnic. Był to wyznaczony dzień tygodnia, w którym chłopci mogli wejść do lasu z zaprzęgiem konnym lub wołowym i zabrać potrzebną ilość drewna¹¹. Porozumienie okazało się jednak nietrwałe, bo kilkanaście lat później doszło do podobnego konfliktu. Na miejsce przyjechała komisja, mająca rozwiązać problem. Orzeczenie wydane 12 września 1839 r. potwierdzało prawa mieszkańców Odrzykonia do pobierania drewna opałowego z lasu, jednak wyłącznie w formie suchych gałęzi, tzw. leżaniny. Odrzucało natomiast pretensje gromady dążącej do uznania serwitutu względem ścinania świeżych drzew na cele budowlane i opałowe. Postanowienie zostało potwierdzone jeszcze raz wyrokiem cyrkułu 23 kwietnia 1846 r.¹²

W znacznie trudniejszej sytuacji znaleźli się mieszkańcy sąsiedniej Bratkówki. Opisanie urbarialne negowały gromadzkie prawa służebne do wypasu bydła w lasach oraz pobierania ściółki leśnej i drewna z lasów dworskich. Ze względu na skąpe obszary leśne w granicach gminy katastralnej właściciele majątku wydawali chłopom drewno w formie bezpłatnej jedynie okazjonalnie, w sytuacji klęsk żywiołowych lub szczególnego zapotrzebowania. Niejasny zapis w pkt 18 mówiący, że „[...] z przyczyny niedostatku lasów po części tylko bezpłatnie z lasów dworskich [mieszkańcy drewno – przyp. J.P.] dostają” wzbudzał wiele kontrowersji i sporów co do jego interpretacji¹³. W późniejszym czasie przedstawiciele Bratkówki, podobnie jak w przypadku Odrzykonia, składali skargi na ograniczanie dostępu do lasów dworskich, jednak ze względu na brak jakiegokolwiek pisemnej podstawy do roszczenia praw władze cyrkułu nie podejmowały działań. W związku z tym gromada pozostawała na łasce dominium¹⁴.

Korzystanie z praw służebnych wiązało się z wyznaczaniem przez administrację dworską określonych płaszczyzn. Innymi słowy były to konkretne parcele leśne, służące stronie uprawnionej do pobierania surowców. Wytyczanie rewirów służebnych było szczególnie ważne z punktu widzenia właścicieli ziemskich, ponieważ pozwalało w obszarach nieobciążonych serwitutem utrzymywać las w odpowiedniej kondycji i prowadzić planową gospodarkę leśną. Historiografia bowiem zdecydowanie negatywnie oceniła wpływ służebności gruntowych na kulturę leśną. Spośród ujemnych skutków działalności osób korzystających z serwitutów zwracano szczególną uwagę na wyniszczanie młodników przez bydło, podcinanie gałęzi, wyjaławianie i wysuszenie gleby

¹¹ Rozdolski, *Stosunki poddańcze. T. II*, 222.

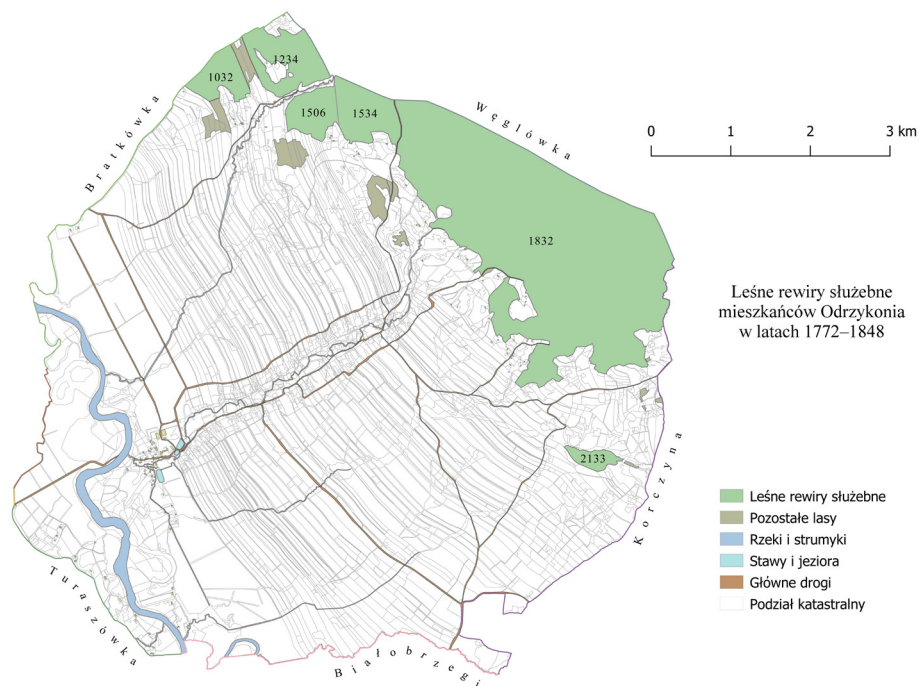
¹² CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5182, k. 29–33 (Orzeczenia C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie); *ibid.*, o. 18, spr. 862, k. 1–3 (Opisanie urbarialne wsi Odrzykoń); Sarna, *Opis powiatu*, 378.

¹³ CDIAUL, NG f. 146, o. 18, spr. 667, k. 1–4 (Opisanie urbarialne wsi Bratkówka).

¹⁴ *Ibid.*, o. 64, spr. 5092, k. 168–72 (Orzeczenia C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie).

przez zbiórkę ściółki, dorywcze i niezaplanowane ścinki drzew oraz kradzieże, przywłaszczanie mienia i zamiany go na użytki rolne¹⁵.

Przytoczone powyżej negatywne oceny pozornie nie mają odniesienia w przypadku funkcjonowania służebności mieszkańców Odrzykonia, chłopcy bowiem mogli korzystać niemal ze wszystkich istniejących lasów dworskich o łącznej powierzchni 594 morgi i 52 sążnie. Jako punkt odniesienia i porównania posłużyło kartograficzne określenie skupisk rewirów służebnych z wykorzystaniem informacji zawartych w dokumentacji, pochodzącej z lwowskich archiwów. Połączonym arkuszom mapy katastralnej z 1851 r. nadano w oprogramowaniu QGIS 3.4.4 georeferencję z układem odniesienia EPSG: 3857. Następnie przeprowadzono wektoryzację mapy i wyróżnienie wszystkich parceli leśnych, cieków i zbiorników wodnych, głównych dróg i podziału katastralnego. Pierwsze protokoły z prac lokalnej komisji serwitutowej sporządzone w latach 60. XIX w. w Odrzykoniu wskazują, że w latach 1772–1848 w granicach gminy katastralnej funkcjonowało sześć służebnych rewirów leśnych oznaczonych numerami parceli 1032, 1234, 1506, 1534, 1832 i 2133.

Mapa 1. Płaszczyzny służebne w granicach gminy katastralnej Odrzykoń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów: APR, KG z. 1313, sygn. 2665, a. I I–XI

¹⁵ Woyzbun, *O służebnościach leśnych*, 13–4; Miklaszewski, *Lasy i leśnictwo. T. I*, 182–3, 187; Wodzicki, *Własność i służebnictwo*, 35; *Rozprawy C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, T. VI*, 32–4; Strzelecki, *Gospodarstwo lasowe*, 60; Pączewski, *Lasy. Przemysł i handel*, 11–2, 25, 38, 125.

Odwzorowanie terenu widoczne na mapie 1 jednoznacznie wskazuje, że niemal wszystkie parcele leśne były również płaszczyznami służebnymi. Biorąc pod uwagę negatywny wpływ serwitutów na kulturę leśną, można zadać pytanie, dlaczego dopuszczono mieszkańców do pobierania surowców na prawie całej przestrzeni leśnej. Wyjaśnień dostarcza dokumentacja źródłowa wskazująca, że chłopci odrzykońscy cieszyli się jedynie prawem bezpłatnego pobierania suchego drewna opałowego, wolno leżącego na ściółce. Nie mogli natomiast wypasać bydła w lasach i grabić ściółki leśnej. Ponadto okazjonalnie wydawane drewno budowlane (bezpłatnie lub sprzedaż) było ściśle kontrolowane przez służbę leśną, co potwierdzają m.in. spisy dłużników leśnych i osób wwożących drewno z lasu¹⁶. W związku z tym można postawić tezę, że decyzja właścicieli Odrzykonia o przyznaniu chłopom niemal całej przestrzeni leśnej do pobierania opału była słuszna, ponieważ ograniczenie jej do małej powierzchni mogłoby doprowadzić do szybkiego wyczerpania zasobów naturalnych, dewastacji, kradzieży oraz wyniszczenia poszycia i drzewostanu. Poza tym dzięki kontrolowanej wycince drzew administracja dworska mogła zaprowadzić planową gospodarkę leśną. Postawioną tezę potwierdzają również konflikty wywołane dewastacjami lasów w innych rejonach Galicji, w których mieszkańcy cieszyli się licznymi prawami, a płaszczyzny służebne były ograniczone¹⁷.

Pomimo wielu sporów i zatargów gromad z dworem w kwestii służebności mieszkańcy obydwu wsi otrzymywali asygnaty, czyli pozwolenia na pobieranie surowców z lasu. W ocenie Jabłonowskich i Starowiejskich nie były to jednak serwituty, lecz łaska okazywana mieszkańcom. Poważny problem pojawił się zaraz po zniesieniu poddaństwa i ustaniu robót pańszczyźnianych w 1848 r. Właściciele ziemscy – pozbawieni darmowej siły roboczej – przestali respektować służebne prawa poddanych, a za dostęp do lasów i pastwisk dworskich wprowadzali opłaty w formie robocizny, naturaliów lub pieniężnej. Nieskuteczne okazały się również nakazy władz austriackich mówiące, że należy utrzymać służebności gruntowo-leśne do czasu ich prawnej regulacji¹⁸. Nastąpiło to dopiero pięć lat później z chwilą publikacji cesarskiego patentu z 5 lipca 1853 r. znoszącego służebności gruntowe. W przypadku praw wynikających z relacji zwierzchności i poddaństwa przepisy wskazywały, że wykup praw miał nastąpić za odszkodowaniem w formie pieniężnej lub fizycznej, poprzez wydzielenie odpowiedniej części lasu z obszaru dworskiego. W przypadku braku możliwości wykupu praw należało je uregulować¹⁹. Realne działania w kierunku realizacji postanowień patentu nastąpiły jednak dopiero pod koniec lat 60. XIX w., po uchwaleniu odpowiednich instrukcji. Okres przejściowy obejmujący lata 1848–1857 przeszedł do historii w atmosferze masowych konfliktów. Chłopi i mieszczenie buntowali się przeciw likwidacji lub ograniczeniom służebności, a także obowiązkowi wnoszenia opłat za korzystanie z lasów i pastwisk dworskich²⁰.

¹⁶ CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5092, k. 33–6, 125 (Konsygnacje długów lasowych z lat 1842–1846).

¹⁷ Popek, *Ród Tyszkiewiczów*, 160–7; Kargol, „Lasy jako przedmiot”, 231–2; CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 4692, k. 15–16 (Postępowanie w sprawie uregulowania służebności w dobra Kolbuszowa, Zarebki, Dubas).

¹⁸ Kochanowski, *Uporządkowanie ciężarów*, 55–7; Kudłaszyk, *Mysł społeczno-polityczna*, 33; Popek, „Prawa służebne”, 240.

¹⁹ Danckelmann, *Die Ablösung und Regelung*, 115–6; Patent z dnia 5 lipca 1853 r., *Dziennik Praw Państwa*, cz. XLII, nr 130.

²⁰ Ślusarek, *Uwłaszczenie chłopów*, 159–60.

Niezadowolenie wobec działań właściciela ziemskiego okazywali również mieszkańcy Odrzykonია i Bratkówki, wnosząc do cyrkułu jasielskiego skargi i zażalenia. Wśród głównych zarzutów zgłaszano wzrastające ograniczenia w dostępie do lasów dworskich. Mieszkańcy, w szczególności Odrzykonია, wielokrotnie powoływali się na bardzo dobre relacje z dawnymi właścicielami dominium, m.in. z Franciszkiem Jabłonowskim i jego synem Leonem, i porównywali je z działaniami Stanisława Starowieyskiego wprowadzającego liczne ograniczenia i szczegółową kontrolę lasów. Frustracja autorów skarg spowodowana była również kwestią czerpania dochodu przez dwór ze sprzedaży ściółki leśnej i drewna na opał, ale przede wszystkim nieprzychylnym stosunkiem właściciela do wydawania w formie bezpłatnej drewna na remont i potrzeby kościoła parafialnego. Wobec braku jakiegokolwiek odpowiedzi gromada Bratkówki 9 kwietnia 1859 r. jako pierwsza zwróciła się do władz cyrkułu z prośbą o wykup lub uregulowanie praw służebnych²¹.

Pierwsze zebranie sanockiej komisji lokalnej w sprawie służebności mieszkańców Bratkówki odbyło się cztery lata później – 9 czerwca 1863 r. Było to jedynie wysłuchanie stanowisk i pretensji pełnomocników wsi oraz dworu. Gromada dążyła do uznania służebności pobierania drewna opałowego i budowlanego, ściółki leśnej oraz wypasu bydła na polanach leśnych. Dowodzono, że do śmierci Cecylii Jabłonowskiej, czyli do 1846 r., mieli przyzwolenie dworu na korzystanie z lasów, jednak z chwilą objęcia administracji nad majątkiem przez Starowieyskiego zaczęto rygorystycznie kontrolować pobierane surowce. Gmina opierała swoje stanowisko na zasiedzeniu, wskazując, że przez 30 lat do 1846 r. chłopci nieprzerwanie korzystali z lasów dworskich. Nie przedstawili jednak innej podstawy prawnej lub jakiegokolwiek dokumentu, w którym byłaby mowa o przysługujących służebnościach. Rozumiejąc nikłe szanse uznania pretensji, pełnomocnicy Bratkówki (Józef Feruś, Wojciech Cebula, Józef Szarek, Antoni Gaj, Antoni Sikut)²² zaproponowali przesłuchanie świadków pochodzących z sąsiedniej Wojaszówki i Węglówki, którzy mieliby potwierdzić zasiedzenie. Odpowiedź Starowieyskiego na roszczenia gminy była sformułowana w duchu oburzenia i pewności, że majątek jego żony nigdy nie był obciążony serwitutami gromady. Powołał się przy tym na dokumentację dworską oraz Tabulę Krajową, które nie zawierały żadnej adnotacji na ten temat. Odmówił składania szerszych wyjaśnień, prosząc C.K. Namiestnictwo Galicyjskie, by „gminie Bratkówka z urojonymi jej pretensjami do dworskiej własności na zawsze usunąć, a lasy dworskie w Bratkówce od wszelkich służebności wolnymi uznać raczyła”²³.

Kolejne posiedzenie komisji odbyło się w pierwszych dniach stycznia 1864 r. Głównym tematem obrad było określenie podstawy prawnej roszczonych służebności, wspólna interpretacja zapisu w opisanu urbarialnym z 1789 r. oraz wysłuchanie świadków wybranych przez pełnomocników Bratkówki. Strony zgodnie przyznały natomiast, że w przypadku niejasnego zapisu w opisaniach trudno jest dokonać jednoznacznej interpretacji. W dalszej części posiedzenia komisja zakwestionowała zarzuty Starowieyskiego, który powołując się na kodeks cywilny, uznał, że wszelkie prawo zasiedzenia służebności (jeżeli jakiegokolwiek istniało) uległo przedawnie-

²¹ CDIAUL, f. 146, o. 64, spr. 5092, k. 39–40, 43–4 (Skargi, zażalenia i prośby mieszkańców Bratkówki); *ibid.*, spr. 5182, k. 8–10, 94–6 (Skargi, zażalenia i prośby mieszkańców Odrzykonია).

²² *Ibid.*, spr. 5092, k. 53–4 (Pełnomocnictwo mieszkańców gminy Bratkówka).

²³ *Ibid.*, spr. 5092, k. 50–3 (Pierwszy protokół z posiedzenia lokalnej komisji serwitutowej).

niu. Nadrzedną rolę w tej kwestii odgrywało bowiem rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych i finansów z 1856 r.²⁴, w związku z czym świadkowie zostali dopuszczeni do złożenia zeznań. Komisja wysłuchała łącznie czterech świadków ze strony gminy – Jana Jabczanika (ur. 1792) z Węglówki, Jacentego Wroniaka (ur. 1779) z Węglówki, Mateusza Majkę (ur. 1786) z Wojaszówki, Franciszka Piękosia (ur. 1792) z Wojaszówki, a także trzech powołanych ze strony dworu – Franciszka Hollsteina (ur. 1811), byłego leśniczego w Bratkówce i Odrzykoniu, Michała Jarzynę (ur. 1799), byłego wójta Bratkówki, oraz Jana Sucha (ur. 1812) – leśnego dworskiego z Odrzykoniu. Zeznania świadków wykluczały się wzajemnie. Z oczywistych względów stronnicy gminy zgodnie zaświadczyli, że do 1846 r. wszyscy gospodarze bezpłatnie pobierali z majątku dworskiego ściółkę leśną, opał, drewno budowlane na remonty i wnoszenie budynków oraz wypasali bydło w lasach. Świadkowie dworscy natomiast stwierdzili wręcz odwrotnie – że surowce leśne były sprzedawane, czego dowodzą spisy i wykazy wspomnianych już dłużników. Wysłuchanie zeznań doprowadziło do eskalacji napięcia i otwartego konfliktu. Pełnomocnicy Bratkówki starali się podważyć informacje podane przez Hollsteina, Jarzynę, Sucha, zarzucając im nieobiektywność i stronniczość. Końcowa odpowiedź strony dworskiej opierała się na złożeniu kilku pisemnych dowodów. Starowieyski przedstawił komisji mapy i dokumentację dworską, obrazującą okoliczności uregulowania gospodarki leśnej, wykazy wspomnianych dłużników leśnych, a także zeznania i dowód zakupu 30 sągów drewna świadka M. Jarzyny z roku 1844²⁵.

Kilkudniowe obrady komisji zakończyły się bez podjęcia jakiegokolwiek decyzji. Miało to nastąpić dopiero po analizie zebranych materiałów i przedstawieniu wniosków Krajowej Komisji we Lwowie. Komisja lokalna nie dążyła jednak do sprawnego rozstrzygnięcia i zwlekła z wydaniem orzeczenia. Pełnomocnicy gminy kilkakrotnie próbowali wpłynąć na przyspieszenie prac, wysyłając prośby do władz cyrkułu, komisji lwowskiej i ministerstwa spraw wewnętrznych w Wiedniu²⁶. W październiku 1864 r. C.K. Namiestnictwo podjęło decyzję o przeprowadzeniu uzupełniającego dochodzenia poprzez powołanie dodatkowych świadków. Na podjęcie zapowiadanych działań mieszkańcy Bratkówki czekali jednak do 28 maja 1866 r. Ponaddwuletni okres przestoju w pracach spowodował, że musiano powtórzyć dotychczasowe ustalenia, po czym wysłuchano zeznań dwóch świadków – Ignacego Goryła (ur. 1796) z Ustrobniej, i Antoniego Zajchowskiego (ur. 1798) z Wojaszówki. Informacje złożone przez chłopów były ogólne i niedokładne, ale wynikało z nich, że gromada bratkowska do 1846 r. regularnie pobierała surowce z lasów w formie bezpłatnej. Zeznania odsłaniają również napięte relacje wewnątrz społeczności wiejskiej. Otóż M. Jarzyna, który był świadkiem

²⁴ § 1488 Kodeksu Cywilnego mówi, że „Prawo służebności zadawnia się przez nieużywanie, gdy obowiązany do niej wzbrania wykonywania służebności, a mający prawo, takowego przez trzy następujące po sobie lata nie wykonywa”. W przypadku wykupu i regulacji służebności wynikających z relacji zwierzchności i poddaństwa nadrzędne znaczenie ma patent z 5 lipca 1853 r. oraz rozporządzenie z 28 lipca 1856 r. Por. Patent z dnia 5 lipca 1853 r., *Dziennik Praw Państwa XLII*, nr 130 (1853); Zatorski i Kasperek, *Powszechna księga*, 597; Inglot, *Maurycyego Kraińskiego Regesty*, 50.

²⁵ CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5092, k. 72–114 (Protokół z przesłuchania świadków i mowy końcowe).

²⁶ *Ibid.*, spr. 5092, k. 10–2, 115–8 (Prośby mieszkańców Bratkówki o wydanie orzeczenia w sprawach serwitutowych).

powołanym ze strony dworu, miał być piętnowany za działanie przeciw interesom gminy. Wskazał na to A. Zajchowski, prosząc komisję, by

[...] na świadectwo Michała Jarzyny nic nie zważała, a to dlatego, iż wiemy z całą pewnością, iż ten że pożyczyl od P. Starowiejskiego 15 złr jeszcze przed wezwaniem na świadka na kilka miesięcy przedtem. Później go pan powołał na świadka, [...] i swoje zeznania zaraz po przysiędze przeciwko gromadzie poczynił. Gdy się gromada o tym dowiedziała czyniła mu różne wyrzuty, i on się zalił o to przed Panem Starowiejskim, który mu te dłużne 15 złr za to darował, że te wyrzuty cierpieć musiał. Sam Michał Jarzyna przed swoją śmiercią mówił te wyrazy do Antoniego Sikota: że te wyrzuty i obelgi które od gromady za moje zeznanie znoszę owe dłużne darował, jednak drugi raz bym tego ani za 20 złr nie chciał znosić²⁷.

Dokumentacja sanockiej komisji lokalnej z przeprowadzonego dochodzenia w Bratkówce została przekazana komisji lwowskiej we wrześniu 1866 r., ale bez przyjętej opinii, co było wówczas rzeczą wyjątkową. Trudno wyjaśnić niejasne działania komisji, powszechnie bowiem przyjętą praktyką było rekomendowanie lwowskim organom podjęcie określonej decyzji. Ponadto oprócz wysłuchania stron i przesłuchania świadków nie podjęto dalszych czynności, tj. nie powołano znawców (ekspertów), nie oszacowano wartości pobieranych surowców i wymiaru wykonywanych praw w ciągu roku. W związku z tym można przypuścić, że komisja dążyła do zamknięcia sprawy jeszcze na etapie rozpoznania, czy i jakie prawa przysługują gromadzie. Niemniej jednak mieszkańcy Bratkówki, nie zważając na uchybienia, kierowali prośby do Namiestnictwa o przyspieszenie procedowania²⁸. Komisja Krajowa, jako główny organ do orzekania w kwestii służebności, 31 maja 1867 r. wydała orzeczenie odrzucające wszystkie roszczenia mieszkańców Bratkówki. W dokumencie stwierdzono, że gmina nie ma prawa do otrzymania odszkodowania, ponieważ (według komisji) nie dowiedziono, że przysługiwały jej kiedykolwiek służebności wynikające z relacji zwierzchności i poddaństwa. Główne argumenty lwowskiej komisji opierały się na braku jakiegokolwiek pisemnego potwierdzenia posiadanych praw, z jednoczesnym odrzuceniem niejasnego zapisu w opisaniach urbarialnych. Odrzucono również forsowaną przez gminę podstawę prawną o zasiedzeniu, według Komisji bowiem zeznania przywołanych świadków wykluczały się w kwestii okresu wykonywania praw. Przesłuchania osób ze strony dworskiej natomiast uznano za wiarygodne, i to one miały się przyczynić do podjęcia przez komisję ostatecznej decyzji²⁹. Mieszkańcy Bratkówki nie pogodzili się jednak z niekorzystnym wyrokiem i jeszcze w tym samym roku odwołali się od niego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu. W apelacji próbowano podważyć argumenty lwowskiej komisji i zwrócić uwagę na liczne uchybienia i stronniczość lokalnych urzędników, w szczególności w przypadku przesłuchań świadków. Ostatecznie prośby gminy zawarte w dokumencie, by ministerstwo unieważniło wyrok Krajowej Komisji, uznało opisanie urbarialne za pisemny dowód posiadanych praw, wzięło pod uwagę dołączone zeznania dodatkowych kilku świadków i ostatecznie wydało nowy wyrok uznający prawa miesz-

²⁷ *Ibid.*, spr. 5092, k. 131–65 (Końcowy protokół uzupełniający i przesłuchanie świadków).

²⁸ *Ibid.*, spr. 5092, k. 20–3 (Prośby do C.K. Namiestnictwa Galicyjskiego o przyspieszenie prac i wydanie orzeczenia).

²⁹ *Ibid.*, spr. 5092, k. 168–72 (Wyrok C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie względem mieszkańców gminy Bratkówka).

kańców do pobierania surowców z lasu i wypasu bydła – zostały odrzucone, w związku czym Bratkówka zmuszona była uznać niekorzystną decyzję z 31 maja 1867 r.³⁰

Równocześnie z opisanymi wydarzeniami zmagania o uznanie praw służebnych podjęła gmina Odrzykoń. W kwietniu 1863 r. mieszkańcy wybrali swoich reprezentantów i pełnomocników upoważnionych do reprezentowania interesów ogółu – Wojciecha Trznadła, Macieja Urbanka, Wojciecha Nawrockiego i Wojciecha Guzka, oraz zwrócili się do władz cyrkułu o uregulowanie kwestii służebności³¹. W trakcie pierwszego posiedzenia, 13 lipca 1863 r., w obecności komisarzy cyrkularnych odbyło się wysłuchanie stron. Pełnomocnicy gminy, powołując się na zasiedzenie (30-letnie nieprzerwane wykonywanie prawa w latach 1816–1846), pisemne skargi oraz wyroki urzędowe z lat 50. XIX w. nakazujące utrzymanie praw, zgłosili postulat jedynie względem pobierania z lasów dworskich drewna opałowego w formie wolno leżących, suchych gałęzi i chrustu. Ku zaskoczeniu gminy S. Starowieyski uznał żądanie odrzykonian za słuszne i wyraził gotowość do jego wykupu lub regulacji. Wstępne porozumienie nie trwało jednak długo. Pełnomocnicy wykorzystali fakt obrad lokalnej komisji do złożenia skargi i próby rozszerzenia formy serwitutu leśnego. Przywołali wielokrotne zatargi ze służbą dworską w lasach, która intensywnie zbierała wolno leżące gałęzie na potrzeby gorzelni, przez co zasoby naturalne szybko się wyczerpywały. W związku z tym gmina dążyła do uzyskania prawa pobierania opału z tzw. pnia, czyli wyrębu drzew nienadających się do celów budowlanych (wykroty, wiatrołomy, podsuchy). Strona dworska zakwestionowała te roszczenia, podkreślając, że nigdy takiej praktyki nie było w żadnym rewirze służebnym³².

Pełnomocnicy Odrzykonian przedstawili również komisji propozycję przesłuchania świadków urodzonych jeszcze w XVIII w. – Jacentego Wroniaka i Iwana Jabczanika z Węglówki oraz Mateusza Majkę i Franciszka Piękosia z Wojaszówki, których zeznania miałyby posłużyć jako dowód zasiedzenia praw. Wniosek gminy nie został jednak wzięty pod uwagę i już po pierwszym posiedzeniu cała dokumentacja serwitutowa została przekazana komisji lwowskiej. Podobnie jak w przypadku Bratkówki nie zawierała wniosków tudzież rekomendowanego wyroku. Niespełna rok później, 4 czerwca 1864 r., Komisja Krajowa wydała orzeczenie uznające prawo całej gminy (wszyscy gospodarze pozostający do 1848 r. z dworem w relacji zwierzchności i poddaństwa) do pobierania z lasów dworskich drewna opałowego, ale wyłącznie w formie suchych, wolno leżących gałęzi. Ponadto komisarze postanowili, że z powodu uznania prawa na podstawie pisemnych skarg i wyroków cyrkułu przesłuchania świadków nie są potrzebne, a sanocka administracja ma podjąć działania zmierzające do wykupu wspomnianej służebności³³.

Gmina nie zdecydowała się na złożenie odwołania, co było jednoznaczne z akceptacją propozycji wykupu służebności. Pierwsze prace podjęto 10 sierpnia 1865 r. Każdej ze stron przysługiwał przywilej wskazania jednego ze znawców mających oszacować wartość surowców w wymiarze rocznym oraz obliczyć pieniężną kwotę lub równej war-

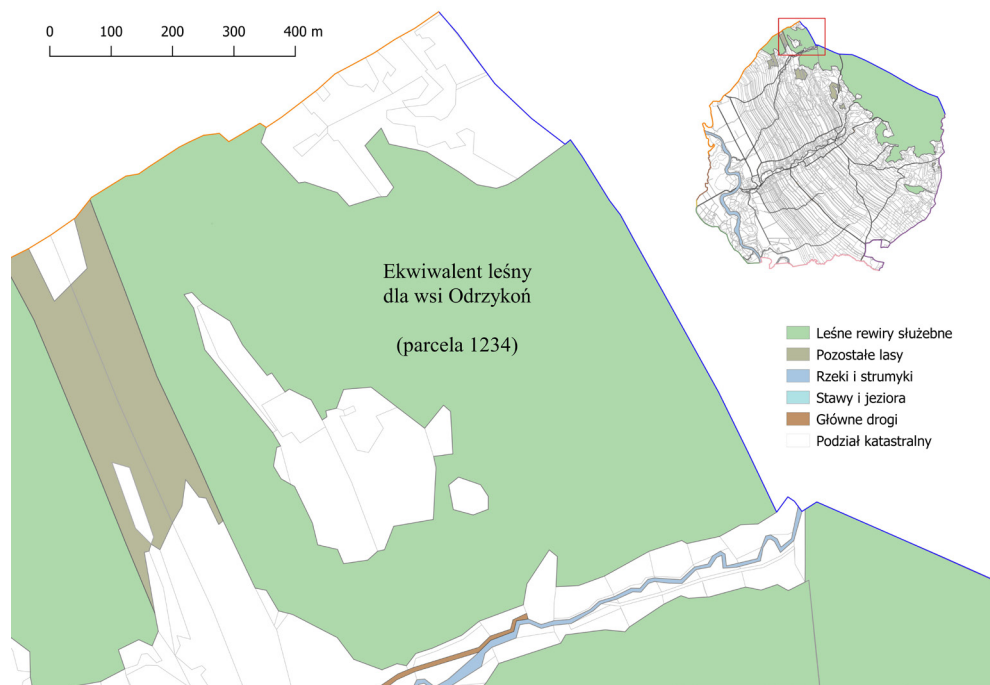
³⁰ *Ibid.*, spr. 5092, k. 177–85 (Odwołanie mieszkańców Bratkówki od wyroków Krajowej Komisji do ministerstwa spraw wewnętrznych w Wiedniu).

³¹ *Ibid.*, spr. 5182, k. 106–7 (Pełnomocnictwo gminy Odrzykoń podpisane przez wszystkich gospodarzy).

³² *Ibid.*, spr. 5182, k. 102–5 (Pierwsze posiedzenie sanockiej lokalnej komisji serwitutowej).

³³ *Ibid.*, spr. 5182, k. 29–33 (Pierwszy wyrok C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie względem mieszkańców gminy Odrzykoń).

tości powierzchnię ekwiwalentu leśnego jako odszkodowanie dla gminy za zniesione prawo. Pełnomocnicy Odrzykoń i S. Starowieyski doszli jednak do porozumienia, zgadzając się, by wspólnym znawcą dla obydwu stron został Józef Ettmayer, leśniczy kameralny w Warzycach³⁴. Przyjąwszy powierzone zadanie, Ettmayer sporządził wywód techniczny w ciągu 9 kolejnych dni i orzekł, że gmina powinna otrzymać odszkodowanie w formie ekwiwalentu o powierzchni 40 morgów i 1248 sążni, wydzielonego z dworskiej przestrzeni leśnej³⁵.

Mapa 2. Ekwiwalent leśny przyznany gminie Odrzykoń za zniesione prawo poboru drewna opałowego z lasów dworskich.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APR, KG z. 1313, sygn. 2665, a. I; CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5182, k. 12–121

Szacunki techniczne sporządzone przez leśniczego kameralnego stanowiły dla sanockiej komisji lokalnej podstawę do wydania ostatecznej rekomendacji wyroku. Podczas ostatniego posiedzenia z 27 lutego 1866 r. strony wstępnie doszły do porozumienia. Podjęto decyzję, że z lasu dworskiego zostanie wydzielona przestrzeń o powierzchni zaproponowanej przez J. Ettmayera, znajdująca się w obrębie parceli nr 1234 i stano-

³⁴ *Szematyzm Królestwa Galicji, 179–80.*

³⁵ CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5182, k. 117–9 (Gutachten und Befund, Odrzykoń 19.08.1865).

wiąca tym samym jeden z dawnych rewirów służebnych. Skąpe informacje źródłowe nie pozwalają jednak ustalić kondycji przekazanego ekwiwalentu, m.in. stanu i funkcjonowania zaprowadzonej gospodarki leśnej, poziomu wyczerpania zasobów naturalnych oraz wieku i gatunku drzewostanu³⁶. Gmina Odrzykoń zaakceptowała formę odszkodowania, wniosła jednak prośbę o wydzielenie większej powierzchni, ponieważ „takowy na potrzeby tak licznej gromady nie wystarcza[ł]”³⁷. Wobec zawartego porozumienia Krajowa Komisja nie miała problemu z wydaniem orzeczenia. Wyrok z 12 maja 1866 r. potwierdzał zawarte wcześniej ustalenia, co do których żadna ze stron się nie odwoływała. W związku z tym wyrok stał się prawomocny, a sanocka komisja lokalna została zobowiązana do fizycznego wydzielenia ekwiwalentu i przekazania go gminie Odrzykoń³⁸. Nie był to jednak koniec sprawy. Wyciąg z mapy katastralnej, a także raporty lokalnej komisji złożone we Lwowie wskazują, że Starowiejski zgodził się na przekazanie gminie powiększonego ekwiwalentu w postaci całej parceli nr 1234, której powierzchnia wynosiła 43 morgi i 32 sążnie. Hojna propozycja została przyjęta zarówno przez gminę, jak i komisję lwowską, natomiast fizyczne odgródzenie i przekazanie lasu nastąpiło 18 lipca 1867 r.³⁹ Po wniesieniu informacji o zmianie właściciela gmina Odrzykoń została zobowiązana do opłacania podatków, a także prowadzenia prawidłowo funkcjonującego gospodarstwa leśnego, zgodnego z ustawą leśną z 3 grudnia 1852 r.⁴⁰ Las w zbliżonych granicach istnieje współcześnie jako własność gminna użytkowana przez sołectwo Odrzykoń⁴¹.

Wykup służebności mieszkańców Odrzykonia i przekazanie gminie parceli leśnej nie był ostatnim akcentem procesu zniesienia serwitutów obecnego w całej Galicji. Zdarzało się, że wśród osób uprawnionych do korzystania z praw służebnych byli indywidualni gospodarze, będący do 1848 r. w relacji poddańczej do właściciela ziemskiego. Było to zjawisko niezwykle rzadkie, najczęściej bowiem do korzystania z majątków dworskich uprawnione były całe grupy gospodarzy, gromady, gminy, magistraty i parafie. Powstanie takiej relacji służebnej wynikało z bezpośrednich umów i podlegało wykupowi lub regulacji zgodnie z patentem z 5 lipca 1853 r. Do zawiązania jednej z umów doszło 27 lutego 1804 r. w Odrzykoniu. Ówczesny właściciel dominium Józef Jabłonowski nadał chłopu

³⁶ W jednym z przekazów pamiętnikarskich znajduje się informacja wskazująca, że w sierpniu 1864 r. lasy w obrębie m.in. gminy Korczyzna i Odrzykoń doznały znacznego uszczuplenia zasobów ze względu na kłeskę wyrządzoną przez owady masowo niszczące drzewostany. Jak zanotowano – „W tych lasach jest to robaczek ryjący korę, ale tak mnożący się i zaraźliwy, że całe obszary lasów giną. [...] Jaś wrócił z Korczyzny; powiada, że trudno sobie wyobrazić dewastacje lasów u Starowiejskich przez te robaczki. Cyrkuł zesłał 200 chłopów, aby na łeb, na szyję chore drzewa rąbali”. Źródła archiwalne milczą na temat rozmiaru kłeski, a także miejsc najbardziej dotkniętych. Można jednak przypuścić, że parcela przekazana gminie mogła zostać częściowo zniszczona, bowiem w porównaniu z innymi gminami w Galicji ekwiwalent o powierzchni ponad 40 morgów jako odszkodowanie jedynie za zniesioną służebność pobierania drewna opałowego był hojnym ustępstwem. Por. Zakrzewski, *Fredro i Fredrusie*, 13; CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 4696, k. 175 (Odszkodowanie dla wsi Kolbuszowa Górna – 11 morgów, Siedlanka – 3 morgi, Świerczów 2 morgi).

³⁷ *Ibid.*, spr. 5182, k. 132–6 (Ostatni protokół sanockiej komisji serwitutowej w sprawie odszkodowania dla gminy Odrzykoń).

³⁸ *Ibid.*, spr. 5182, k. 71–8 (Ostatni wyrok C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie względem odszkodowania dla gminy Odrzykoń).

³⁹ *Ibid.*, spr. 5182, k. 120–1 (Szkic idealny i wyciąg z mapy katastralnej); *ibid.*, spr. 5183, k. 2–6 (Raporty komisji lokalnej i podsumowanie sprawy przez Komisję Krajową).

⁴⁰ Patent z dnia 3 grudnia 1852 r., *Dziennik Praw Państwa LXXII*, nr 250 (1852).

⁴¹ Informacja udzielona przez sołtysa sołectwa Odrzykoń, Jana Krygowskiego.

Józefowi Kwołkowi gospodarstwo rolne o powierzchni 2 morgów i 1488 sążni, z prawem wypasu była na grobli w pobliżu stawów dworskich. W pomiarach katastralnych z 1878 r. nastąpiła pomyłka i uznano groblę o powierzchni 924 sążni jako własność rodziny Kwołków. Kilka lat po dokonanych pomiarach z inicjatywy S. Starowiejskiego komasującego ziemię dworską, podjęta została próba zniesienia służebności nadanej w 1804 r. i zmiany statusu własności grobli. Potomkowie Józefa Kwołka – Piotr i małolatnia Tekla – początkowo nie zgodzili się na wykup praw, tłumacząc, że na wskazanej grobli nie wypasali jedynie bydła, ale zasadzili lasek wierzbowy, z którego regularnie korzystali. Przypuszczalnie odmowa była podyktowana pragnieniem uzyskania od dworu ustępstwa i wartościowej rekompensaty. Kwołkowie bowiem posiadali mocny argument przetargowy w postaci oryginalnego dokumentu nadania ziemi i prawa służebnego na grobli z 1804 r. W zamian za ustępstwo Starowiejski zaproponował im nadanie na własność pastwiska o tej samej powierzchni oraz zabranie z lasku wierzbowego wszelkiego dostępnego opału z pozostawieniem zdrowych drzew. Pomysł dworski spotkał się z akceptacją rodziny Kwołków, wobec czego mogło dojść do zawarcia porozumienia. Na wniosek Namiestnictwa sprawą zajęła się rzeszowska komisja serwitutowa. Posiedzenie z 6–7 sierpnia 1883 r. zakończyło się pełnym kompromisem i wnioskiem do Komisji Krajowej o wydanie orzeczenia zgodnego z porozumieniem⁴². Ostateczny wyrok, wydany 28 listopada 1883 r. we Lwowie, potwierdzał dotychczasowe ustalenia i nakazywał niezwłoczne przeprowadzenie fizycznego wydzielenia z majątku dworskiego pastwiska i przekazania go rodzinie Kwołków⁴³.

Zmagania mieszkańców Bratkówki i Odrzykonia o uznanie służebności oraz w rezultacie uzyskanie odszkodowania za zniesienie praw symbolizują nierówne szanse ludności pozostającej w stosunku poddańczym do 1848 r. wobec teoretycznie równego dla wszystkich prawa. Praktyka i realny proces wykupu i regulacji serwitutów w dominium Starowiejskich i całej Galicji pokazały, że w wielu przypadkach znaczącą rolę odgrywały czynniki pozaprawne, jak niedostateczna aktywność gromad i gmin, inne konflikty, osobiste wpływy właścicieli ziemskich wśród decydentów, a także subiektywna interpretacja przepisów prawnych, które teoretycznie powinno zapewniać równość i sprawiedliwość. W przypadku Bratkówki można wysunąć przypuszczenie, że na powstanie konfliktu o służebności mogły mieć wpływ wątpliwe relacje na linii wieś – dwór, istniejące przed podjęciem dochodzenia. Najlepszym dowodem na to była wyraźna niechęć Starowiejskiego do prowadzenia jakichkolwiek negocjacji z gromadą, surowe obchodzenie się z dłużnikami leśnymi i brak chęci do zawarcia kompromisu. Powstałe wrażenie wzmacnia się w chwili porównania sytuacji Bratkówki do całej ścieżki uznania służebności i wyznaczenia odszkodowania dla mieszkańców Odrzykonia. Nastawienie dworu i złożenie propozycji zawarcia kompromisu było niewątpliwie zaskoczeniem dla gromady, ponieważ w podobnym momencie dotyczącym gospodarzy bratkowskich Starowiejski wyraził opór i niechęć nawet do wszczęcia szerszej dyskusji i ewentualnego udowodnienia swoich racji. W związku z tym samo nastawienie właściciela ziem-

⁴² CDIAUL, NG f. 146, o. 64, spr. 5182, k. 58–63 (Protokół w sprawie wykupu służebnego prawa wypasu bydła na grobli dworskiej Tekli i Piotra Kwołków).

⁴³ *Ibid.*, spr. 5182, k. 55–7, 64 (Wyrok C.K. Krajowej Komisji do spraw wykupu i regulacji ciężarów gruntowych we Lwowie względem odszkodowania dla rodziny Kwołków, szkic idealny i mapa ekwiwalentu).

skiego można rozpatrywać przez pryzmat złożonych stosunków z mieszkańcami. Biorąc pod uwagę powyższe rozważania oraz znaczące uchybienia ze strony lokalnej komisji serwitutowej, warto zastanowić się nad oceną równości prawa, a także niewątpliwą rolą i wpływem właścicieli ziemskich na przebieg dochodzeń. Można to wyraźnie dostrzec podczas przesłuchania świadków i wybiórczego uznawania wiarygodności ich zeznań. Starowieyski, powołując jednego z chłopów, M. Jarzynę, który był jednocześnie jego dłużnikiem, nie miał wątpliwości moralnych i wiedział, że informacje złożone przez byłego wójta, członka gromady i człowieka zorientowanego w stosunkach panujących na wsi będą przedstawiały szczególną wartość w oczach komisji. Jarzyna, czując z kolei obowiązek spłacenia długu, naraził się na społeczny ostracyzm, obelgi i wykluczenie za działanie przeciw interesom gromady.

Przykład aktywności gromady odrzykońskiej potwierdza rolę starań mieszkańców w zmaganiach o dostęp do lasów w ramach służebności. Wyroki i zarządzenia spowodowane licznymi skargami i zażaleniami do władz cyrkułu przyniosły w rezultacie wielokrotnie akcentowane pisemne potwierdzenia praw chłopów, do których odwoływały się w przyszłości komisje lokalna i krajowa. Podjęcie badań nad problemem serwitutów zarówno Bratkówki, jak i Odrzykonია pozwoliło w szerszym kontekście ukazać wiele ważnych aspektów życia społeczno-gospodarczego, rzadko dotychczas podejmowanych. Jednym z nich była kwestia napięć między gromadą a dworem wynikająca z próby ratowania gospodarek ziemskich zaraz po ustaniu robót pańszczyźnianych w 1848 r. Problem, jaki pojawił się wśród właścicieli większej własności po utracie darmowych rąk do pracy, wpłynął na położenie ekonomiczne ludności chłopskiej. Pomimo nakazów władz austriackich powszechnie odmawiano gromadom praw służebnych na dotychczasowych warunkach i próbowano wykorzystać fakt wyłącznego posiadania lasów do pozyskania pracowników. W rezultacie za pobieranie opału, budulca, ściółki, wypas bydła w lasach i pastwiskach dworskich pobierano opłaty, najczęściej w formie odrobkowej. Przesłuchania świadków pozwalają ponadto zobrazować niezwykle wysoką wartość lasu, którego plody służyły mieszkańcom każdego dnia. Pod względem życia codziennego świadkowie wskazywali, że najważniejszy był opał, który stanowił źródło ciepła i jednocześnie służył do przygotowywania posiłków. W związku z tym popularność tego surowca – przeznaczonego głównie na potrzeby gorzelnicy, cegielni i innych zakładów wytwórczych – była bardzo duża.

Na początku lat 80. XIX w. lasy stanowiły ponad 25% powierzchni Galicji, z czego jedynie 6,5% należało do gmin, które w większości przypadków nabyły prawo własności w drodze odszkodowania za zniesione służebności gruntowo-leśne. Do 1882 r. zgłoszono do rozpatrzenia ponad 30 tysięcy wniosków o uznanie praw służebnych i odszkodowanie za zniesienie ich⁴⁴, a większości spraw towarzyszyły mniejsze lub większe napięcia społeczne. Biorąc pod uwagę niezwykle bogactwo źródeł archiwalnych, które w zdecydowanej większości opisują różnorodne spory (nie tylko dotyczące serwitutów), można wysnuć wnioski, że konflikty o serwituty w Galicji miały charakter masowy i wyraźnie wpływały na różne płaszczyzny życia społecznego i gospodarczego. Dalsze, szersze badania pozwolą określić prawdziwe podłoże problemu i dowieść wielu ważnych hipotez, które nie były brane pod uwagę w dotychczasowych badaniach nad procesami modernizacyjnymi ziem polskich w XIX w.

⁴⁴ Strzelecki, *Gospodarstwo lasowe*, 60–61; Inglot, *Maurycyego Kraińskiego Regesty*, 51.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Rzeszowie [APR, KG z. 1313, sygn. 2665, a. I–XI]
(Kataster gruntowy, zespół 1313, sygnatura 2665, arkusze I–XI)
Central'nij Deržavnij Istoryčnij Arhiv Ukraïni m. Lviv [CDIAUL, NG f. 146]
C.K. Namiestnictwo Galicyjskie, fond 146
opis 18, sprawa 862, 667
opis 64, sprawa 4692, 4696, 5092, 5182–5183

Źródła drukowane

- Inglot, Stefan, oprac. *Maurycyego Kraińskiego Regesty materiałów do historii zniesienia stosunku poddańczego w Galicji*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1948.
Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1871, Lwów: [s.n.] 1871.
Zakrzewski, Bogdan, oprac. *Fredro i Fredrusie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974.
Zatorski, Maksymilian i Kasperek, Franciszek, oprac. *Powszechna księga ustaw cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austryjackiej: z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, Cieszyn: nakład Karola Malika, 1875.

Źródła prawne

- Patent z dnia 3 grudnia 1852 r. Dziennik Praw Państwa LXXII, nr 250 (1852).
Patent z dnia 5 lipca 1853 r. Dziennik Praw Państwa XLII, nr 130 (1853).

Opracowania

- Bandtkie-Stężyński, Jan, Wincenty. *Prawo prywatne polskie napisane i wykładane przed r. 1830 w b. Warszawskim Aleksandryjskim Uniwersytecie*. Warszawa: Drukarnia Banku Polskiego, 1851.
Bujak, Franciszek. *Rozwój gospodarczy Galicji (1772–1914)*. Lwów: Nakład i własność Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego, 1917.
Burzyński, Piotr. *Prawo polskie prywatne napisane i poświęcone pamięci ubiegłych w roku 1864 pięćuset lat istnienia Uniwersytetu Krakowskiego*. T. II. Kraków: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1871.
Buszko, Józef. *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996.
Danckelmann, Bernhard. *Die Ablösung und Regelung der Waldgrundgerechtigkeiten*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 1888.
Dąbkowski, Przemysław. *Prawo prywatne polskie*. T. 2. Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1911.

- Dębicki, Ludwik. *Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia*. Kraków: „Czas”, 1905.
- Graser, Anita. *Learning QGIS*. Birmingham-Mumbai: Packt Publishing, 2016.
- Grodziski, Stanisław. *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Grzybowski, Konstanty. *Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.
- Inglot, Stefan, red. *Historia chłopów polskich*. T. II. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1972.
- Hoff, Jadwiga i Orman-Michta, Elżbieta. „Starowieyski (Biberstein Starowieyski) Stanisław Michał”. W: *Polski słownik biograficzny*, red. Andrzej Romanowski. T. 42, 352. Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2003–2004.
- Hunter, William Alexander. *Introduction to Roman Law*. London: William Maxwell & Son, 1880.
- Iwańczak, Bartłomiej. *QGIS 2.14.3. Tworzenie i analiza map*. Gliwice: Wydawnictwo Helion, 2016.
- Kargol, Tomasz. „Lasy i gospodarka leśna w Galicji w świetle austriackich aktów normatywnych przelomu XVIII i XIX wieku”. *Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej* 16 (2016): 77–95.
- Kargol, Tomasz. „Lasy jako przedmiot sporów społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku”, *Studia i materiały Ośrodka Kultury Leśnej* 13 (2014): 221–40.
- Kawecki, Włodzimierz. *Lasy Żywiecczyzny, ich teraźniejszość i przeszłość*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939.
- Kochanowski, Cyryl. „Uporządkowanie ciężarów gruntowych w Małopolsce. Pogląd historyczny”. *Sylwan: Organ Małopolskiego Towarzystwa Leśnego i Spółdzielni Leśników* 41, z. 3 (1923): 55–7.
- Kozaczka, Marian. „Gospodarka leśna w posiadłości ordynata łańcuckiego (1918–1939)”. *Kwartalnik Historyczny* 101, z. 3 (1994): 41–54.
- Kudłaszyk, Andrzej. *Mysł społeczno-polityczna Bolesława Wysloucha 1855–1937*, Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
- Mazurek, Zofia. „Walka chłopów Ordynacji Zamojskiej o prawa serwitutowe w końcu XIX wieku”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F* 12 (1957): 197–220.
- Miklaszewski, Jan. *Lasy i leśnictwo w Polsce. T. I*. Warszawa: Związek Zawodowy Leśników w Rzeczypospolitej Polskiej, 1928.
- Pączewski, Leon. *Przemysł i handel drzewny w Polsce*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, 1924.
- Popek, Joachim. „Prawa służebne w Galicji. Proces wykupu i ich regulacji na przykładzie Kolbuszowskiej majątności Tyszkiewiczów i Ruckich”. W *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku*, T. V, red. Tomasz Kargol, Bohdana Petryszak i Krzysztof Ślusarek, 239–54. Kraków–Lwów: Historia Iagellonica, Central'nij Deržavnij Istoryčnij Arhiv Ukraïni m. L'viv, 2018.
- Popek, Joachim. *Ród Tyszkiewiczów z Weryni w XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2018.
- Rozdolski, Roman. *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji. T. 2*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.
- Rozprawy C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. T. VI*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1849.
- Sarna, Władysław. *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*. Przemysł: Drukarnia Józefa Styfięgo, 1898.
- Strzelecki, Henryk. *Gospodarstwo lasowe*. Lwów: Wydawnictwo Gubrynowicz i Schmidt, 1874.
- Szczaniecki, Kazimierz. *O służebnościach ziemskich podług prawa rzymskiego*. Kraków: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862.
- Ślusarek, Krzysztof, red. *Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*. T. III. Kraków: Historia Iagellonica, 2015.
- Ślusarek, Krzysztof. *Uwłaszczenie chłopów w Galicji zachodniej*. Kraków: „Historia Iagellonica”, 2002.

- Ślusarek, Krzysztof. *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*. Warszawa: DiG, 2013.
- Ślusarek, Krzysztof. „Kwestia agrarna w Galicji”. W *Galicja i jej dziedzictwo, Galicja w 1848 roku. Demografia, działalność polityczna i społeczna, gospodarka i kultura*, T. 12, red. Andrzej Bonusiak i Marian Stolarczyk, 99–108. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1999.
- Świętochowski, Aleksander. *Historia chłopów polskich*. Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Węgnera, 1928.
- Warciański, Michał. *Służebności gruntowe według kodeksu cywilnego*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013.
- Wodzicki, Kazimierz. *Własność i służebnictwa w Galicji*. Kraków: Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1867.
- Woyzbun, Edward. *O służebnościach leśnych*. Warszawa: Drukarnia Jana Psurskiego, 1869.